

ادبستان مطهر

تربیت فرزند در اندیشهٔ استاد شهید
مرتضی مطهری

www.ketab.ir

ادبستان مطهر

(تربیت فرزند در اندیشه استاد شهید مرتضی مطهری)

به‌کوشش: روح‌الله شهریارى ویراستار: حسن ابطحی (گروه متنوگ)
طراح یونیفرم و جلد: محمدحسین مؤیدی صفحه‌آرا: حسین قاسمیان
ناشر: دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها) توبیت چاپ: دوم، ۱۴۰۳
شمارگان: ۱۰۰۰ جلد شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۵۱۵-۶ قیمت: ۱۳۰/۰۰۰ تومان

سرشناسه: مرتضی، مرقطی، ۱۳۵۸-۱۳۹۸، Mutahhari, Murtaza، عنوان و نام پدیدآور: ادبستان مطهر: تربیت فرزند در اندیشه
استاد شهیدمرتضی مطهری/به‌کوشش روح‌الله شهریارى مشخصات نشر: قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها،
دفتر نشر معارف، ۱۴۰۳، ۱۴/۵۱، ۲۷۵۰ س. شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۵۱۵-۶ وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتاب: ۱ ص. ۱۵۴ - ۱۵۶. عنوان دیگر: تربیت فرزند در اندیشه استاد شهید مرتضی مطهری، موضوع:
مطهری، مرتضی، ۱۳۵۸ - ۱۳۹۸، دیدگاه درباره تربیت خانوادگی -- Views on domestic education -- Religious aspects -- Islam -- اسلام -- نقد و تفسیر. Criticism and interpretation. Mota-hari, Mortaza, 1921-1979 -- Criticism and interpretation. Domestic education -- Religious aspects -- Islam -- اسلام -- تربیت خانوادگی --
شناسه افزوده: شهریارى، روح‌الله، گردآورنده شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها،
دفتر نشر معارف رده بندی کتاب: BPN ۷۷ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸ شماره کتابشناسی ملی: ۹۱۴۳۴۴

دفتر نشر معارف قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۲۲، تلفن و فاکس: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۰۰۴
مدیریت پخش (مرکزی)، قم، شرکت پاتوق کتاب، تلفکس: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۰۰۴

مراکز پخش

- اراک: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ ارومیه: ۰۹۱۴-۳۲۷۸۷۲۳ ■ اصفهان: ۰۹۱۳۸۰۰۰۰۰ ■ اهواز: ۰۶۱-۲۲۲۳۸۰۰۰
- بابلسر: ۰۱۱-۳۳۳۰۳۳۵ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۵۶۲۱ ■ بردسکن: ۰۵۴۳۰۱۲۱ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷
- بیرجند: ۰۵۶-۳۲۲۳۳۱۲ ■ تربت حیدریه: ۰۵۱-۵۲۲۸۶۵۰ ■ تهران: ۰۲۱-۱۱۱۱۲۱۲ ■ مشهد: ۰۹۲۱-۷۴۴۴۱۲۷
- رشت: ۰۱۲-۳۳۳۳۴۵۶۹ ■ زاهدان: ۰۵۴-۳۲۲۳۸۷۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۲۵ ■ ساری: ۰۱۱-۳۳۳۵۳۰۲۰
- سبزوار: ۰۵۱-۴۴۴۲۰۰۴ ■ سمنان: ۰۲۳-۳۳۴۵۳۲۱۱ ■ شهرکرد: ۰۲۸-۳۳۳۵۰۰۰۴ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۳۳۴۴۶۱۴
- قزوین: ۰۲۸-۳۳۳۴۰۰۷۶ ■ قم: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۰۰۳ ■ کارون: ۰۹۱۷-۹۸۱۳۰۸۲ ■ کرمان: ۰۳۴-۳۳۳۳۱۴۶۶
- کرمانشاه: ۰۸۲-۳۷۲۲۸۶۱۱ ■ گرگان: ۰۱۷-۳۳۳۳۷۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۳۳۵۷۹۶۳ ■ ملایر: ۰۸۱-۳۳۳۵۱۱۷۶
- مهاباد: ۰۹۱۷-۶۱۷۳۴۲ ■ نیریز: ۰۷۱-۵۳۲۸۱۶۹۰ ■ یاسوج: ۰۷۴-۳۳۳۲۸۶۲۲ ■ یزد: ۰۳۵-۳۷۳۳۲۹۵۰

www.NashreMaaref.ir

E-mail: info@nashremaaref.ir

NashreMaaref - Official

حق چاپ و نشر این اثر برای دفتر نشر معارف محفوظ است.
نقل بهشتی از متن، با ذکر منبع بلامانع است.

۱۰	سخن آغازین
۱۱	نیازهای تربیت
۱۳	استاد و تربیت
۱۵	این کتاب
۱۸	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۱۹	اشاره
۱۹	تربیت
۲۰	فایدهٔ تربیت
۲۱	ضرورت تربیت
۲۳	نواع تربیت
۲۳	الف) تربیت برپایهٔ هدف تربیت‌گر
۲۵	ب) تربیت برپایهٔ روش اجرا
۲۷	تفاوت تربیت با تعلیم
۲۷	تفاوت تربیت با خلافت
۲۷	تفاوت تربیت با ادب
۲۸	تفاوت تربیت با موعظه
۳۰	فصل دوم: مبانی تربیت
۳۱	اشاره
۳۲	مبانی ارزش‌شناختی
۳۲	خاستگاه ارزش‌های تربیتی
۳۳	راه تشخیص ارزش‌های تربیتی
۳۴	پشتوانهٔ عمل به ارزش‌های تربیتی
۳۷	مبانی انسان‌شناختی
۳۷	انسان و فطرت
۳۹	انسان و غریزه
۳۹	ملاک برتری انسان
۴۰	انسان و انسانیت
۴۱	نسبت انسانیت و حیوانیت در انسان
۴۲	انسان و ارجمندی نفس
۴۳	انسان و گرایش به معنویت
۴۴	انسان و حس معنوی

۴۵	انسان و مراتب «من»
۴۶	انسان و جوهر اراده
۴۷	انسان و ملکات روحی
۴۸	انسان و مالکیت بر نفس
۵۰	فصل سوم: ساحت‌های تربیت
۵۱	اشاره
۵۲	تربیت جسمانی
۵۵	تربیت عقلانی
۵۸	تربیت غریزی
۵۹	تربیت اخلاقی
۶۰	تفاوت ساحت‌های تربیت با یکدیگر
۶۱	راه‌طه ساحت‌های تربیت با یکدیگر
۶۲	فصل چهارم: عوامل تربیت
۶۳	اشاره
۶۴	عوامل درونی
۶۴	نقش فطر
۶۵	نقش وراثت
۶۷	نقش وجدان
۶۹	نقش سن
۷۱	نقش اراده
۷۲	عوامل بیرونی
۷۲	نقش جامعه
۷۳	نقش کانون خانواده
۷۴	نقش زمان و مکان
۷۵	نقش نعمت و نعمت
۷۸	فصل پنجم: اصول تربیت
۷۹	اشاره
۸۰	اصول ناظر بر والدین
۸۰	شایستگی علمی
۸۲	شایستگی روحی
۸۳	شایستگی اجرایی

۸۷	اصول ناظر بر فرزند
۸۷	جامعیت رشد
۸۸	هماهنگی رشد
۸۹	بر مدار عزت
۸۹	سازگاری با فطرت
۹۰	اصول ناظر بر عمل تربیتی
۹۰	بر مدار توحید
۹۲	اصول ثابت و فروع متغیر
۹۳	جاذبه و دافعه
۹۶	علمی بودن و عقلانی بودن
۹۸	علم هشتم: روش‌های تربیت
۹۹	روش
۹۹	مسئولیت ناه گذاری
۱۰۱	تأثیر روشی ناه گذاری
۱۰۱	استعدادیابی، شناسش شکوفایی نبوغ
۱۰۳	آموزش صورت نمر
۱۰۳	تشویق برای ایجاد رعیت
۱۰۳	حضور در جمع تشویق کننده
۱۰۴	آموزش ارزش‌ها، وظیفه والدین
۱۰۵	جدایی تربیت علمی از تربیت دینی
۱۰۶	بچه با دستور شناگر نمی‌شود
۱۰۸	کودک باید کودکی کند
۱۰۹	سرکوب کردن غریزه‌ها ممنوع!
۱۱۰	آغوش و بوسه مادر
۱۱۱	سرزنش فراوان نفرت می‌کارد
۱۱۲	بدبخت‌ترین بچه‌ها
۱۱۵	اجازه دهید طعم نداری را بچشد
۱۱۶	محبت بی‌جا، دشمن تربیت
۱۱۸	غنچه به‌زور گل نمی‌شود
۱۲۰	حال روح را رعایت کنید
۱۲۱	جلوگیری از نافرمانی

۱۲۲	درک علت تشویق و تهدید
۱۲۳	علت حسادت و نازپروردگی
۱۲۵	برپایهٔ مصلحت، نه برپایهٔ میل
۱۲۶	قدردانی نکردن، عامل تباهی فضائل و کمالات
۱۲۹	ارضای حس کنجگاو
۱۲۹	ارضای حس پرسش‌گری
۱۳۱	پاسخ به‌اندازهٔ فهم، دروغ ممنوع!
۱۳۲	تعلیم آداب برپایهٔ نیاز زمانه
۱۳۳	تحریک حس اخلاقی
۱۳۳	گسترش اندیشه، پایهٔ نخست تربیت
۱۳۴	راهی برای بیرون آمدن از من شخصی
۱۳۶	گسترش وجدان عمومی
۱۳۸	کمال روحی در مدرسهٔ خانواده
۱۳۹	دست‌انداختن به کرامت
۱۴۰	تحقیق پست‌نویس!
۱۴۱	تربیت برای نیل غرایز
۱۴۱	از عمل به ارزش تا احترام به ارزش
۱۴۲	خودنگه‌داری پدر و مادر
۱۴۳	طبیعت دزد است
۱۴۴	نقش تربیتی اتفاق و نیکوکاری
۱۴۵	ایجاد گرایش با روشنگری و تسهیل
۱۴۶	آموزش مراقبه، شاخصهٔ تربیت دینی
۱۴۷	عادت‌دهی به کار
۱۴۸	عادت به اندیشیدن
۱۴۹	دوستی هم‌رنگ‌ساز است و زیباساز و غفلت‌آور
۱۵۰	جاذبهٔ ارادت و محبت
۱۵۴	کتاب‌نامه

«اشتباهات تربیتی زیان‌های عظیم و غیرقابل جبرانی را در جامعه ایجاد می‌کند و یک ملت را تا پرتگاه فنا و انحلال سوق می‌دهد.»^۱

نیازهای تربیت

فرزند آدمی هرچند مفلور به فطرتِ الهی است، فطرت اما در حکم بذری است که برای رشد و بارور شدن، نیازمند بستری طیب و طاهر است. این گوهر پاک وجود را باید اندیشه‌های زلال یافته از معارف الهی و روحی صیقل خورده و طاهر شده باغبانی کند تا به ثمر شبید و میوه‌های تازه و پاک به بار آورد. این همان موهبتی است که خدای تعالی توسط انبیا، اولیا و عالمان ربانی در اختیار ما نهاده است. این مربیان با این جهت که از هدایت وحی بهره‌مند شده‌اند، شایسته آن‌اند که به مهندسی، طرح و راهبرد نویسی تربیت بر مبنای توحید بپردازند، چراکه بدون هدایت وحی و بدون این که وحی به کمکشان بیاید، نمی‌توانند به طرحی دقیق در تربیت دست یابند^۲ و بیم آن می‌رود که بذری پاک فطرت با کج‌بینی و کج‌اندیشی به فساد و تباهی کشانده شود، چنان که گفته‌اند ریشه‌ای‌ترین عامل مفاسد

۱. مرتضی مطهری، حکمت‌ها و اندرزها، ج ۲، ص ۳۳.

۲. سید علی خامنه‌ای، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، ص ۳۱۷.

فردی و اجتماعی کج فکری و کج اندیشی است^۱ و گفته اند بسیاری از مریبان بشریت، در اخذ معارف تربیتی، دارای نقص بینشی بوده اند. این افراد تنها نیم رخ از حقیقت انسان را یافته اند و انسان را در همان نیم رخ میخ کوب کرده اند.^۲ تربیت کردن فرع بر تربیت شناسی است و تعلیم فرع بر تعلم. پس اولین قدم کسب دانش و تخصص است. مربی باید هدف خلقت انسان را یافته باشد، غایت تربیت را درک کرده باشد و استعداد های متربی را به خوبی بشناسد تا بتواند در مرحله بعد به درستی تربیت کند.

مریبان با بینگی و پیراستگی باطن می تواند معارف تربیتی را در جان متربی نهاد و پایدار کنند.^۳ تربیت کاری است که تنها از عهدۀ مریبان ربانی بر می آید. ربانی که در سخن امام علی علیه السلام دارای ویژگی «**الدُّعَاةُ إِلَى اللَّهِ**» شده اند.^۴ آن ها که در میان بسیار بزرگی تربیت کرده اند همان مریبان با اخلاص و مهذب بوده اند.^۵ مربی زمانی می تواند به خدا پیوند دهد که خرد با خدا پیوند خورده و از او یاری گرفته باشد.

۱. محمد تقی مصباح یزدی، آموزش فلسفه، ج ۱، ص ۱۴۶.

۲. محمد تقی جعفری تبریزی، ارکان تعلیم و تربیت، ص ۱۴۰.

۳. «**حَتَّى يُوَدَّعُوَهَا نَظْرًا هُمْ وَ يَرْزَعُوَهَا فِي قُلُوبِ أَتْبَائِهِمْ**» (نهج البلاغه، حکمت ۱۴۷). در این فراز، امام علی علیه السلام از کاشتن بذر معارف تربیتی در دل و جان متربی سخن به میان می آورد. تعبیر «یرزعوها» اشاره به آن دارد که باید بذر معارف افشانده شود و رفته رفته در دل متربی پرورش یابد، تا زمانی که به ثمر نرسند. (ناصر مکارم شیرازی، پیام امام امیر المؤمنین علیه السلام؛ شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه، ص ۲۰۸)

۴. ن.ک: «شهریاری و نجفی، صلاحیت های حرفه ای مربی تربیت دینی: ارائه چارچوبی همسو با حکمت ۱۴۷ نهج البلاغه».

۵. همان.

استاد و تربیت

بی‌تردید استاد مطهری در زمرهٔ همین مربیان ربّانی است؛ زیرا شایستگی‌های لازم را در هر دو بُعد به‌دست آورده‌است؛ از یک سو، اندیشه‌ای منضبط، جامع، عمیق و برگرفته از معارف قرآنی، حدیثی و حکمی دارد و از دیگر سو، به طهارت و تهذیب نفس دست یافته‌است. همین در ویژگی از ایشان معلمی تربیتی ساخته‌است که تا همیشه می‌توان به عطف و رأی او رجوع کرد و کام‌تشنگان را سیراب نمود. دغدغهٔ تعلیم و تربیتی استاد در هر دو بُعد می‌توان دید؛ از یک سو، در بعد علمی، از کمبود منابع علمی، در مسیر تهذیب و تربیت تأسف می‌خورد، زیرا برخی کار و تألیف در حوزهٔ تربیتی - به‌ویژه نگارش داستان‌های آموزنده و مفید - را کسرپشآن خود می‌دانستند. استاد مطهری نیز بر آن‌ها خرده می‌گرفت و این تفکر را نوعی «بیماری اجتماعی» می‌دانست.^۱ از سوی دیگر، او بر تخصص و دانش‌پدران، مادران، مربیان، به‌عنوان شرط لازم و حیاتی مربی‌گری پافشاری می‌کرد: «پدر و مادر، مسئول فرزندمی‌باشند، اما گاهی از روی نادانی و عدم توجه به اصول تعلیم و تربیت، به‌دست خودشان، موجبات سقوط فرزندشان را فراهم می‌کنند.»^۲

به باور استاد مطهری، علت روی‌گردانی از دین در بسیاری از تحصیل‌کردگان نقص مربیان آن‌ها در بُعد بینشی است؛ زیرا معارف دینی به‌درستی به آن‌ها آموزش داده نشده‌است. از این رو او فهم منطق دین را برای مربیان عرصهٔ تعلیم و تربیت ضروری دانسته و خود در این راه گام

۱. مرتضی مطهری، داستان راستان، ص ۷-۹.

۲. همو، حکمت‌ها و اندرزها، ج ۲، ص ۳۶-۳۷.

برداشته است: «مربیان دین باید اول بکوشند خودشان عالم و محقق و دین‌شناس بشوند و به نام دین، مفاهیم و معانی نامعقولی را در اذهان مردم وارد نکنند که همان معانی نامعقول منشأ حرکت‌های ضددینی می‌شوند.»^۱ در بُعد عملی نیز، تهذیب و تزکیه را امری ضروری و عامل نفوذ در قلب و جان متربی می‌داند.^۲

استاد مطهری خود در این راه حرکت کرده، برای ارائه منطق تربیتی اسلام تلاش بسیاری نموده و کج‌فهمی‌ها و کج‌اندیشی‌های راه را یادآور شده است: «این بنده شخصاً سال‌هاست که این مطلب را احساس کرده‌ام و مفایقه خود دانسته‌ام که فعالیت‌های مذهبی خود را - تا حدودی که توانایی دارم - در راه تعلیم صحیح و معقول مفاهیم دینی و مذهبی متمرکز کنم. تجربه نشان داده‌است که این‌گونه فعالیت‌ها بسیار ثمربخش است.»^۳ بی‌سی آثار قلمی استاد گواه صادقی بر این سخن اوست. با وجود این، بهره‌مند شدن از اندیشه‌های تربیتی استاد با چالش‌هایی روبه‌رو است. کتاب تعلیم و تربیت در اسلام، مهم‌ترین اثر تربیتی استاد مطهری، حجم بسیار محدود و نامنظمی از دیدگاه‌های تربیتی او را دربردارد. این کتاب، بدون تفکیک مباح و سوانگون تربیتی از یکدیگر و ناظر بر ارزش‌ها سامان یافته‌است. در کتاب یادشده، تفکیک تربیت از اخلاق و تربیت اخلاقی و تمایز تربیت اخلاقی با فلسفه اخلاق و فلسفه تربیت انجام نشده‌است و مهم‌تر آن که حجم چشم‌گیری از دیدگاه‌های تربیتی استاد، به‌صورت پراکنده، در کتاب‌هایی آمده‌است

۱. مرتضی مطهری، امدادهای غیبی در زندگی بشر، ص ۴۷.

۲. همو، ده گفتار، ص ۲۲۶.

۳. همو، امدادهای غیبی در زندگی بشر، ص ۴۷.

که با مباحث تربیت مرتبط نیستند، مانند اصول فلسفه و روش رئالیسم، نقدی بر مارکسیسم، فلسفه تاریخ، خدمات متقابل اسلام و ایران، عدل الهی، آینده انقلاب اسلامی و مانند این‌ها. از این‌رو این مطالب باید در این کتاب گردآوری و دسته‌بندی می‌شد.^۱ نکته دیگر آن که دقت نظر در دیدگاه‌های تربیتی استاد بیانگر غلبه جنبه روان‌شناختی، به‌ویژه در توصیه‌های تربیتی است، جنبه‌ای که در حوزه تربیت اهمیت ویژه‌ای دارد و در اندیشه سال‌ها بزرگ کمتر به آن پرداخته شده است. هم‌چنین واکاوی اندیشه‌های تربیتی او را با حجم چشم‌گیری از توصیه‌هایی آشنا می‌کند که ناظر بر تربیت فرزندان است. تربیت فرزند - با آن که مقوله مهمی است - تاکنون در اندیشه‌های استاد مطهری بررسی نشده است.

این کتاب

نکات گفته‌شده، نگارنده را بر آن داشت که پس از چندین بار مطالعه مجموعه آثار استاد، اندیشه‌های تربیتی او را در طیفی نظام‌مند سامان دهد و حاصل آن کتابی است که پیش‌روی خوانندگان ارجمند قرار گرفته است.

این کتاب در شش فصل می‌کوشد که در راه معرفی اندیشه‌های استاد مطهری در بُعد تعلیم و تربیت، با رویکردی روان‌شناختی و ناظر بر تربیت فرزند، گامی هرچند کوچک ولی منسجم و منضبط بردارد. از دیگر ویژگی‌های این کتاب آن است که در گزینش محتوای هر فصل، به دیدگاه‌های بدیع و ممتاز استاد اشاره کرده و از آوردن مطالب تکراری و

۱. برای نمونه، در کتاب *فلسفه تاریخ*، مباحث مهمی درباره حدود تأثیرگذاری وراثت در تربیت ارائه شده و در کتاب *نقدی بر مارکسیسم*، درباره ماهیت ملکات روحی انسان بحث شده است.

نامناسب پرهیز کرده است. هم‌چنین از ارائهٔ مباحث صرفاً نظری‌ای که با جنبهٔ عملی تربیت بی‌ارتباط باشد پرهیز شده است. نگارنده کوشش کرده است که در کل کتاب، جنبهٔ کاربردی و فرزندمحور بحث را رعایت کند. از این رو حتی در فصل مبانی تربیت، به مبانی قریب تربیت که جنبه‌ای ناظر بر عمل تربیتی دارند پرداخته شده است، به نحوی که خواننده با مطالعهٔ مباحث نظری این فصل، پیوند آن‌ها با عمل تربیتی را درمی‌یابد. هم‌چنین، برای انسجام مباحث، گاهی محتوا بازسازی و تقطیع و تقدیم و تأخیرهایی در نقل قول ایجاد شده است و در مواردی هرچند اندک برای بازسازی محتوا و اندیشه‌های استاد در مواضع مختلف استفاده شده است. در این کتاب، عیناً از تقریر استاد استفاده نشده است، اما در همهٔ موارد سعی شده است به مضمون سخن استاد، خللی وارد نشود.

بی‌تردید کاستی‌های این کتاب از نگارنده و ویژگی‌های آن مرهون قلم و اندیشهٔ استاد مطهری است. در پایان، به رسم ادب، از همهٔ دست‌اندرکاران نشر معارف، به‌ویژه حجت‌الاسلام سعید شریف که زحمت ارزیابی اثر را عهده‌دار بودند سپاس‌گزاری می‌کنم.

رَبِّ إِنِّي يَمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ

روح‌الله شهریار